

**La traducció d'un clàssic valencià a la 'llengua de Goethe'.
Estudi de les dificultats de traduir Roís de Corella a l'alemany
(l'exemple de "La istòria de Leànder y Hero")**

Inga Baumann
Eberhard Karls Universität Tübingen

1. Introducció

No és gaire fàcil llegir Roís de Corella i és encara més difícil traduir-lo. Els crítics noucentistes l'han tractat com una mena de Góngora valencià, un escriptor humanista llatinitzant; alguns l'alabaven pel seu estil manierista culte i altres el condemnaven per la foscor dels seus escrits i fins i tot l'inculpaven del decandiment de la literatura catalana al llindar del renaixement (cf. Martos, 23-24). Encara que sempre hi ha hagut algun filòleg important que apreciava el valor literari de l'obra corellana (p. ex. Menéndez Pelayo, Riquer, Fuster), en general, Roís de Corella és un gran autor valencià clàssic immerescudament menyspreat o si més no sovint oblidat. No és fins als anys 80 del segle passat que s'inicia la rehabilitació filològica moderna de l'obra de Roís de Corella (vid. Rico & Badia). Mentre que tant els estudis filològics com les edicions crítiques sobre l'autor valencià ja s'han multiplicat dintre dels àmbits de la filologia catalana i, fins i tot, de la filologia hispànica, encara queden dèficits pel que fa a les traduccions de Roís de Corella a llengües que no siguin el castellà. No és, doncs, d'estranyar que Roís de Corella sigui un dels primers i principals autors que es tradueixen dintre del projecte interdisciplinari "Traducció de clàssics valencians a llengües europees" del grup IVITRA¹ de la Universitat d'Alacant². El grup d'investigació alacantí que es dedica a "Estudis Literaris, Lingüístics i Traductològics Comparats" (Martines *et al.*) em va proposar, com a filòloga romànica d'origen alemany especialitzada en literatura francesa i hispànica moderna, de fer la traducció d'un text corellà a l'alemany. En el present article m'agradaria comentar alguns problemes amb els quals m'he trobat confrontada durant la meua traducció de "Leànder i Hero" a la meua llengua materna.³ Crec que la traducció d'un text valencià a l'alemany pot resultar extremadament reveladora pel que fa a l'estructura del text i/o de l'estil corellà, ja que la traducció d'un text romànic a una llengua que no sigui romànica força el traductor a plantejar-se qüestions sobre el text original que un traductor que tradueix del valencià a una altra llengua romànica no s'ha de fer, ja que pot transmetre la majoria de les estructures textuais de manera bastant automàtica. I, finalment, la traducció del valencià medieval a una altra llengua romànica resulta encara més automàtica si el traductor és especialista en literatures romàniques medievals i, gràcies a la seva formació, té una facilitat (adquirida) d'entendre el llenguatge literari medieval valencià que no acostumen tenir els lectors no especialistes. Dit d'una altra manera: el fet que jo no sigui especialista ni en literatura valenciana ni medieval va suposar un cert desavantatge a l'hora de llegir Roís de Corella en un primer moment, però finalment, al meu entendre, s'ha convertit en un avantatge considerable a l'hora de fer una traducció alemanya que també puguin entendre lectors *amateurs*.

A causa de la meua formació acadèmica i més concretament, d'un dels meus interessos d'investigació, la teoria i l'anàlisi del *transfert culturel* segons Espagne i

¹ Institut Virtual Internacional de Traducció, vid. <http://www.ivitra.ua.es> (23.6.2014).

² Vid. <http://www.ivitra.ua.es/corella.php> (23.6.2014).

³ Mai no hauria superat els reptes d'alguns paràgrafs especialment difícils sense l'ajuda de la Doctora Elena Sánchez i dels Doctors Vicent Martines (Universitat d'Alacant) i Antoni Rossell (Universitat Autònoma de Barcelona).

Werner (1985/86, 1987, 1988, 1994; en alemany *Kulturtransfer*), en fer la traducció m'ha interessat la necessitat d'aculturar el producte cultural original, que és el text literari valencià, de tal manera que el consumidor germanoparlant modern pugui llegir el text sense problemes de comprensió. Això resulta encara més difícil perquè l'alteritat, que la traducció aculturant ha de reduir per tal d'assegurar la comprensió i l'acceptació per part del lector alemany (austríac o suís alemany), és, almenys, doble: entre el lector alemany modern i els textos de Roís de Corella hi ha una alteritat temporal produïda per la discrepància temporal entre l'edat mitjana i els principis del segle XXI i una altra (geogràfico-) cultural produïda per la diferència entre la cultura romànica i germànica, entre la cultura mediterrània i nòrdica.

2. *Transferts culturels*. La tensió entre la perspectiva romànica i la perspectiva germànica

Abans de passar a estudiar alguns problemes concrets de la traducció de “Leànder i Hero” a l'alemany, aprofundiré en la problemàtica del *transfert* cultural pel que fa al nostre producte literari valencià que, com a traductora i medidora entre les dues cultures, he intentat transmetre a un públic germanoparlant que no és especialista ni en filologia medieval ni en filologia romànica, però que tampoc és ‘ignorant’. El lector mitjà seria el *Bildungsbürger* clàssic, una persona formada que té una cultura general elevada, però no especialitzada. El terme (francès) “*transfert culturel*” encunyat pels teòrics Espagne i Werner (1985-1986, 1987, 1988) i Espagne, pioners en els estudis culturals europeus occidentals, es refereix al fenomen de la importació d'un producte cultural originari d'un cert sistema cultural autònom a un altre diferent: “la notion de *transfert culturel*” implica “la mise en relation de deux systèmes autonomes et asymétriques” i “une transformation en profondeur liée à la conjoncture changeante de la culture d'accueil” (Espagne & Werner 1988, 5). Espagne i Werner van desenvolupar la teoria del *transfert* cultural a través de la història dels intercanvis culturals germano-francesos, però es pot aplicar fàcilment a relacions entre altres cultures europees, com ara, en el nostre cas, entre la cultura hispànica de parla catalana i la cultura alemanya.

Com van subratllar Espagne i Werner, la traducció és un dels medis més importants del *transfert* cultural (cf. Espagne & Werner 1988, 6-7) –i la mateixa premissa de què parteix el projecte d'investigació “Traducció de clàssics valencians a llengües europees”:

La Traducció, entesa com una disciplina aplicada de la Filologia i la Lingüística, és el millor pont per fer efectiva la interculturalitat i la transmissió efectiva de les idees. La traducció és el millor Mercuri per vèncer les fronteres administratives, i permetre el coneixement entre les diverses cultures, llengües i literatures. (Martines *et al.*).

Perquè l' intent d'un *transfert* cultural, la traducció d'un text literari a una altra llengua, no fracassi a la cultura d'acollida, el mediador intercultural –en el nostre cas: el traductor– ha de realitzar algunes adaptacions –aculturacions– que facilitin al públic receptor de poder comprendre, acceptar i finalment apreciar el producte cultural estranger malgrat o precisament a causa de la seva alteritat cultural. Les diferents formes d'adaptació es realitzen en una gama que va de la imitació servil a la transformació original (cf. Espagne & Werner 1988, 21-24). Normalment, quan el producte s'importa per primera vegada s'aconsellen aculturacions més radicals que quan un producte ja ha estat introduït amb èxit: al principi és millor reduir l'alteritat excessiva, ja que un exotisme ‘salvatge’ podria impactar i causar rebuig en el receptor; després, quan la cultura d'acollida ja està familiaritzada amb el producte cultural importat, es poden permetre imitacions més fidels, ‘salvatgeries’ més autèntiques, i fins

i tot, pot ser que, després d'un temps, el mediador hagi d'exagerar l'exotisme perquè el recipient ja acostumat a la importació no s'avorreixi.

Com ja he comentat en la introducció precedent, el text literari “La istòria de Leànder i Hero” de Roís de Corella és un “producte cultural” almenys doblement exòtic per al lector alemany: el text presenta un exotisme medieval i humanista (alteritat temporal) i va ser creat en una llengua romànica a l'oest de la península ibèrica (alteritat local). L'aculturació necessària perquè el text sigui ben acollit pel lector alemany és fa en termes lingüístics (canvi de llengua), interculturals (necessitat d'explicitar algunes referències valencianes que no són evidents per a un lector alemany) i entre èpoques molt allunyades l'una de l'altra (necessitat d'explicar referències del món medieval i de l'àmbit humanista). En el meu paper de mediadora cultural/traductora he decidit conservar el màxim possible de l'original, és a dir: en traduir el text m'he esforçat a imitar-ne l'estil particular fins allà on les possibilitats de l'alemany ho permetin i assegurant la comprensió del lector. Com a filòloga especialitzada en literatura, a l'hora de traduir no m'he limitat a transmetre només el ‘contingut’ de “La istòria de Leànder i Hero”, sinó que també m'ha interessat reproduir les estructures poètiques del text corellà. Pel que fa a les referències valencianes i medievals, he intentat explicitar-les. En els casos on era possible, m'he decantat per una traducció més lliure comunicativa afegint o alguna paraula⁴ o un sintagma sencer perquè quedi més clar el significat implícit en el text original. Quan això no era possible, he optat per afegir una nota a peu de pàgina explicant la referència al lector alemany⁵. En definitiva, la meua traducció no és ni una *belle infidèle*⁶ ni una traducció literal, ‘la fidel lletja’; he intentat trobar un *juste milieu* entre aquests dos pols extrems, que corresponen als pols extrems de la imitació servil i la transformació creativa descrits per Espagne i Werner pel que fa a les possibilitats de l'adaptació intercultural.

Amb l'objectiu de demostrar fins a quin punt una aculturació d'un text literari a l'hora de traduir-lo pot ser necessària per a no colpir el lector, vull comentar el principi de “La istòria de Leànder i Hero”⁷. Encara que el principi no sigui tan fosc com altres parts del text, es tracta del fragment sobre el qual he discutit més amb els ‘subjectes d'experimentació’ germanoparlants, que van llegir la meua traducció abans de considerar-la definitiva. I és que en llegir el principi d’“Hero i Leànder” el lector alemany ensopega amb algunes rareses que li criden l'atenció i fins i tot li poden desagradar. Això, en part, té a veure, al meu parer, amb el fet que el text enfoca el mite de Hero i Leànder des d'una perspectiva romànica que es diferencia bastant de la perspectiva germànica. El text corellà comença així: “En la nostra mar Mediterrànea, en la província de Grècia” (l. 1) etc. Ja en aquest primer sintagma de la primera frase de “La istòria de Leànder i Hero” es manifesta una perspectiva cultural específica, atès que el possessiu “la nostra” inclou tant el lector valencià com els lectors provinents d'altres indrets situats a la vora de la Mediterrània; quan els lectors mediterranis llegeixen aquest *incipit*, s'identifiquen directament amb el narrador, que s'hi dirigeix de manera directa i hi estableix una complicitat. A un lector alemany, el possessiu *nostre* no només

⁴ Vid. p.ex. la traducció de *donzella* com “die junge Adlige” o “die adlige Dame”

⁵ Vid. p.ex. l'ús de l'adjectiu *elend* (‘miserable’) que comento més endavant.

⁶ Vid. la cèlebre frase de Gilles Ménage sobre unes traduccions més aviat lliures i per això agradables de llegir: “Elles me rappellent une femme que j'ai beaucoup aimé à Tours, et qui était belle mais infidèle” (Hurtado Albir, 231).

⁷ Text citat segons l'edició crítica de Martos (Roís de Corella, 151-173). Les referències entre parèntesi després de les cites que es donaran al llarg d'aquest estudi són els/es corresponents als números de les línies. Durant la redacció d'aquest article encara no es podien donar les referències concretes de la traducció realitzada en alemany, ja que aquesta es va publicar unes setmanes més tard.

el confon, sinó que també l'exclou, perquè el Mar mediterrani no és un lloc que l'alemany considera seu, sinó un lloc allunyat del seu àmbit propi i, per tant, un lloc exòtic. A més, des del romanticisme, o fins i tot abans, el Mediterrani s'ha convertit en el lloc d'evasió preferit de l'alemany mitjà. L'efecte aconseguit per la fórmula "el nostre mar Mediterrànea" consisteix, doncs, en una distanciació exotocista, ja que posa en evidència l'alteritat exòtica, mentre que amb el lector valencià/romànic/mediterrani crea una complicitat a base d'una mateixa identitat cultural expressada pel possessiu *nostre* incloent. Per a reduir l'efecte de distanciamment es podria deixar a part el possessiu i traduir *im Mittelmeer* en lloc de "in unserem Mittelmeer", però, finalment, he preferit l'efecte exotocista que manté la perspectiva valenciana/mediterrània.

La segona part de la primera frase no és menys desconcertant pel lector alemany que la primera: la formulació "die Provinz Griechenland" ("la província de Grècia") pot semblar una 'traducció dolenta', ja que l'entitat administrativa de *província* no és habitual a Alemanya i, a més, el mot *Provinz* té una connotació negativa important en alemany estàndard. Des d'un punt de vista històric, la designació *província* apareix, primerament, en el context d'un cert imperialisme, després, d'un fort centralisme. Per exemple, a França tot el que no sigui París es considerat *province*, i aquest concepte de *province* va lligat a idea que tota a cultura del país estigui concentrada a la capital. És probable que la connotació negativa que té l'equivalent alemany *Provinz* es pugui explicar d'una influència francesa, ja que s'utilitza sobretot en l'expressió feta *die tiefste Provinz* ('la província més profunda'), que expressa la idea d'un lloc allunyat de la civilització urbana, i per tant, un lloc subdesenvolupat i desproveït de cultura. Independent de la qüestió de si es tracta d'una influència francesa i/o d'un rebuig del model centralista francès, és evident que aquest concepte negatiu de *Provinz* no encaixa amb les premisses del sistema federal alemany. Dins el federalisme totes les regions tenen el mateix estatus politicocultural. Tenint en compte que *Provinz* té aquest toc bastant despectiu, es pot entendre fàcilment per què dir que Grècia és una *Provinz* xoca al lector alemany mitjà: dintre del seu imaginari col·lectiu nacional, (l'antiga) Grècia és considerada el bressol de la cultura europea; Grècia significa superioritat cultural sense cap altra adjectivació. Quan el lector alemany ha superat aquest primer xoc i arriba a la conclusió que en el present context "Provinz" deu tenir un significat administratiu neutre (lliure de connotacions negatives), es planteja la segona qüestió: província de què? Vist des d'una perspectiva alemanya Grècia és un país (i no pas una província d'un país) que a l'antiguitat estava compost per les diferents *polis*, per la qual cosa el mot província no resulta gaire evident per a un lector alemany. Després de pensar-ho, el lector alemany més o menys culte arriba bastant ràpidament a l'única resposta possible: *la província* s'ha de referir a l'imperi romà, ja que Grècia ha estat una província romana des de l'any 146 a. C. fins a la antiguitat tardana. Però, per què un autor valencià de l'Edat mitjana utilitza una categoria romana per a parlar de Grècia? Un romànic, sigui italià, espanyol o francès, potser ni tan sols es plantejaria aquesta qüestió perquè està acostumat al fet que –des de la seva perspectiva cultural– hi hagi una certa continuïtat històrica i un parentesc cultural evident entre el imperi romà i els països mediterranis on es van implantar la cultura romana i la seva llengua quotidiana, el llatí vulgar.⁸ Sobretot per a un humanista com a Roís de Corella (o Petrarca o qualsevol altre

⁸ Cf. els comentaris de Martos en l'edició crítica *Les proses mitològiques de Joan Roís de Corella*; Martos ha comentat el fet que Cestos i Abidos "no són dues illes, sinó ciutats separades per un estret" i formula una hipòtesi sobre les raons per les quals Roís de Corella va utilitzar "ylles": "Corella hauria deduït la insularitat d'aquestes a partir de la idea de separació marina entre ambdues i el referent físic grec, amb gran quantitat d'illes" (Martos, 151, nota 57). Significativament, però, no ha sentit cap necessitat de comentar també en quina mesura Grècia era una "província".

,intel·lectual‘ del prerenaixement i renaixement romànic) adoptar la perspectiva romana (antiga) era la forma més natural de mirar les coses, perquè els pobles romànics i sobretot els seus savis humanistes es consideraven hereus directes dels romans. Per als alemanys (i probablement aquesta observació val per a tots els pobles anglo-germànics) és tot el contrari: encara que ho hagi estat efectivament, la Grècia antiga mai no es podria considerar *una província* romana en el sentit pejoratiu que expressa la paraula alemanya *Provinz*, ja que, a Alemanya, la cultura dels grecs es considera més sofisticada que la romana, ja que els romans es consideren mers imitadors de la l’art i la cultura grega. Encara que Grècia, després del seu apogeu cultural, va viure una decadència dramàtica i malgrat el fet que l’imperi romà es convertís en la cultura dominant del Mediterrani, en l’imaginari col·lectiu. A més, l’antiga Grècia i el imperi romà estan tan allunyats de l’àmbit cultural alemany que s’imaginem com entitats simultànies (totes dues pertanyen a l’antiguitat), situades en un mar mediterrani idealitzat i exòtic. Resulta, doncs, molt difícil per al lector explicar-se a si mateix aquesta doble perspectiva romana-romànica i entendre la lògica de la primera frase. Per tant, en una traducció és convenient evitar el terme “Provinz”, ja que, llevat d’una minoria culta, la majoria de lectors alemanys es quedaria amb la sospita que el traductor alemany no ha fet gaire bé la seva feina. Per tant, sentia la necessitat d’afegir una breu nota a peu de pàgina que situés aquesta categoria tan desconcertant per a un alemany en el seu context: „Griechenland war von 146 v. Chr. bis in die Spätantike eine römische Provinz“ (és a dir, ‘des del 146 a. C. fins a l’antiguitat tardana, Grècia va ser una província romana’).

3. Especificitats estilístiques de Roís de Corella

El lector també podria tenir la sospita que el text és una traducció dolenta quan es troba amb les primeres repeticions lèxiques, acumulacions de sinònims, combinacions de verbs conjugats amb els seus sinònims en forma de gerundi etc., que en una primera lectura sempre semblen redundàncies estranyes. Com que les persones més o menys poliglotes desconfiem de manera gairebé sistemàtica de les traduccions en general, quan ens trobem amb estructures repetitives i redundants d’aquest tipus tenim tendència a considerar el traductor un incompetent. Per a alliberar-se d’aquesta sospita el traductor de Roís de Corella hauria de fer un comentari introductor a la seva traducció perquè quedés clar de qui és la responsabilitat. A tal efecte, he inserit una nota a peu de pàgina a fi de clarificar la responsabilitat sobre el text original quant a la traducció, i viceversa.

Com ja s’ha comentat sobradament en els diferents estudis filòlegs canònics (cf. sobretot Nadal & Prat), Roís de Corella és un poeta culte llatinitzant influït per la pràctica traductora que hi havia a la seva època, on es traduïen cada vegada més textos antics a les llengües vulgars, és a dir, romàniques, que van anar diversificant-se amb el temps. La llatinització servia per a dignificar i ennoblir la prosa vulgar (cf. Martos, 41), per a donar als textos redactats en llengua romànica un aire culte i elegant. Efectivament, hi havia també un públic elitista que, encara que volia (o, com que no dominava el llatí, havia de) llegir textos en la llengua vulgar, preferia un estil llatinitzant i savi, és a dir, ple de cultismes i de referències intertextuals, per tal de sentir-se exclusiu i docte. Els textos literaris que imitaven aquest ideal estilístic es coneixen com *la valenciana prosa*, de la qual Roís de Corella era el mestre exemplar (cf. Martos, 36-41).

Moltes de les repeticions i redundàncies que abunden en “Leànder i Hero” es poden explicar per aquesta voluntat d’ennoblir el text redactat en valencià. Són molt recurrents els doblats.⁹ En general, d’aquests doblats sinonímics n’hi ha una de vulgar (valenciana)

⁹ En la terminologia de Martos són les “expressions multinominals sinonímiques” (Martos, 46).

i una altra de culte (un neologisme creat per l'autor a base d'una paraula llatina). Els parells sinonímics servien per ornamentar la prosa vulgar, però també tenien la funció de facilitar la comprensió del vocabulari llatinitzat, atès que la paraula vulgar explicava el llatí (cf. Wittlin 1991 i 1992). Com que aquestes repeticions redundants també criden l'atenció al lector catalanoparlant modern, he intentat conservar-les en la traducció a l'alemany. En traduir-les a l'alemany sempre s'havia de resoldre un problema lexical i un altre de sintàctic. El repte lexical consistia a trobar dues paraules sinonímiques que en el millor dels casos siguin també de la mateixa categoria gramatical que les dues paraules de la duplicació original. És a dir, si en l'original hi ha dos substantius combinats seria convenient trobar dos substantius alemanys; si en l'original hi ha un adjectiu i un substantiu, s'hauria d'intentar trobar un adjectiu i un substantiu alemanys. Si no trobava dues paraules de la mateixa classe, buscava una alternativa que expressés almenys la redundància semàntica i que s'integrés bé a la resta de la frase. També m'havia plantejat si era possible de transmetre a l'alemany el caràcter culte i l'origen llatinitzant d'un dels dos elements que integren el doblat. Imitar la combinació d'un verb culte amb un altre sinònim vulgar es pot fer bastant fàcilment en totes les llengües romàniques, perquè només cal guardar el llatí original i adaptar-lo a la llengua a la qual estem traduint. Però aquest procediment no es pot fer en alemany, atès que no és una llengua romànica. El que he intentat doncs, ha estat buscar sempre una paraula alemanya antiquada i/o molt literària per a combinar-la amb una altra més estàndard.

Ara bé, traduir els parells sinonímics corellans a l'alemany comporta més problemes sintàctics que lèxics (llevat les simples acumulacions enumeratives que no tenen conseqüències sintàctiques, com ara els parells formats per adjectius i substantius). El més difícil de transmetre a l'alemany són les duplicacions verbals del tipus “acollint comportes” (l. 124), “sostenint lo levaven” (l. 160), “favorint lo afalagava” (l. 220-1), “planyent deplorava” (l. 504), “amortallant nos embene” (l. 543-4), etc. Traduir la típica combinació d'un verb conjugat amb un altre en forma de gerundi¹⁰ és tècnicament possible, perquè, tot i que en alemany existeix una forma anàloga, s'utilitza molt menys que en les llengües romàniques de la Península Ibèrica i es correspon a un registre més elevat. La traducció es complica especialment en els casos dels anomenats verbs separables, és a dir, els verbs que porten un prefix que se separa. Moltes frases de “Leànder i Hero” són molt llargues i, en el cas de les hipotaxis, sintàcticament molt complexes. Si, a més, una frase hipotàctica conté una duplicació verbal i si un d'aquests verbs o tots dos porten un prefix en alemany, la traducció fidel resulta impossible. En la meua traducció he conservat el “gerundi pleonàstic” (Carbonell, 32) sempre i quan la frase on apareixia aquest tipus de construcció verbal ho permetia. Si la frase de l'original es sintàcticament senzilla, la duplicació verbal es pot traduir fàcilment. Podem traduir “E tant la pròspera fortuna *favorint* lo *afalagava*, que ...” (l. 220-1) dient en alemany “Und ihn so sehr *begünstigend* *schmeichelte* sie ihm, dass...”, però conservant la duplicació verbal augmentem l'exotisme estrany del text, el qual consisteix en la ja esmentada impressió de redundància general. En l'exemple citat calia duplicar també l'objecte –un de directe (*ihn*), i un altre d'indirecte (*ihm*)– segons l'estructura argumental de cada verb. Això allarga encara més l'oració.

Una altra especificitat estilística dels textos de Roís de Corella és la sintaxis llatinitzant. En general, s'hi pot observar una clara tendència a la hipotaxis complexa (cf. Martos, 68), però aquestes frases llargues alternen amb frases més curtes i senzilles

¹⁰ Com que els verbs són sinonímics Carbonell parla del “gerundi pleonàstic” (Carbonell, 32) mentre que Martos utilitza una terminologia més descriptiva: “la perífrasi verbal amb gerundis” (Martos, 45).

(cf. també Cortijo Ocaña, 7). A part d'això, a l'autor valencià li agradava anteposar els adjectius als substantius en casos on no era freqüent en el valencià de l'època. Ho feia perquè era habitual en llatí i perquè l'alteració de la sintaxi romànica 'normal' era vista com un dels elements sofisticats de *la valenciana prosa* (cf. Martos, 67-68). Desgraciadament, aquest desplaçament no es pot reproduir en alemany, ja que els adjectius s'han d'anteposar sempre. El mateix passa amb la postposició del verb quan és separable. En canvi, un altre desplaçament del verb conjugat, la posició del verb conjugat davant del subjecte –fenomen que trobem quasi sistemàticament en els títols dels diferents apartats de “Leànder i Hero”–, sí que es pot reproduir fàcilment en alemany, perquè això també es feia en molts textos narratius antics o pseudo-antics de la literatura alemanya. En alemany, només cal utilitzar el pronom neutre *es* a la posició on ha d'anar el subjecte. Dono dos exemples:

“Respon la dida de Hero a Leànder” (l. 42) es correspondria a “Es antwortete Heros Amme dem Leander” en un alemany arcaïtzant (en lloc de “Heros Amme antwortete Leander” en un alemany estàndard modern)

“Partí's Leànder de la ciutat de Cestos” (l. 58) es correspondria a “Es verließ Leander die Stadt Sestos” en un alemany arcaïtzant (en lloc de “Leander verließ die Stadt Sestos” en un alemany estàndard modern)

No obstant, m'he limitat a utilitzar aquest canvi sintàctic arcaïtzant només cada segona vegada, perquè tenia la impressió que, si aquesta estructura es repeteix massa sovint, el lector alemany se sentiria més aviat molest per aquesta particularitat (i els meus 'subjectes d'experimentació' germanoparlants m'ho van confirmar). Finalment, he traduït “Es antwortete Heros Amme dem Leander”, però he posat “Leander verließ die Stadt Sestos” per anar alternant. De la mateixa manera que hauria molestat la repetició més freqüent de la fórmula antiga *es* (pronom semànticament buit) + *verb conjugat* + *subjecte* en cas d'utilitzar-la sistemàticament, també molestaria molt la repetició sistemàtica de les conjugacions “hi” i “e”, que trobem en el text corellà, en la versió alemanya. Era conscient que aquesta repetició de la conjugació *i* al principi de la frase té una llarga tradició narrativa en la literatura medieval romànica i per això la volia conservar; però als meus 'lectors exemplars' els va posar tan nerviosos (perquè, en alemany, una tal repetició de *und* és considerada estilísticament molt lletja i fins i tot sintàcticament falsa) que, finalment, l'he eliminat de la meitat dels llocs on apareixia al principi de la frase.

4. Referències culturals, tradicions discursives i les seves implicacions lèxiques

En aquest apartat retornem una altra vegada a la problemàtica del *transfert* cultural. Al principi d'aquest article he comentat un problema que concernia més aviat el nivell macro de la traducció (la qüestió de la perspectiva cultural específica, el lector ideal adreçat per l'autor vs. el lector de la traducció i les seves referències culturals corresponents); ara, passarem a un nivell més específic (no al nivell micro en termes absoluts, però en termes relatius). El text “Leànder i Hero” va ser creat per un valencià en terres valencianes i per això expressa una perspectiva valenciana o almenys mediterrània del mite antic. Però a més d'aquestes referències culturals lligades a un sistema cultural limitat geogràficament, com ho són la cultura valenciana, la cultura catalana, hispànica o mediterrània, hi ha també referències culturals que traspassen les fronteres geogràfiques (de regnes, regions o estats moderns etc.) i que són més aviat de natura històrica. Em refereixo a referències artístiques, filosòfiques o religioses que, en un període històric determinat, són extensament difoses des d'un punt de vista geogràfic, però menys repartides des d'un punt de vista, diguem, social, atès que es tracta de coneixements especialitzats. A aquests coneixements especialitzats van

associats generalment a tradicions discursives i llenguatges igualment molt especialitzats. Per transmetre de forma adequada aquestes referències històriques especialitzades s'han, en un primer pas, de reconèixer com a tals i, en un segon pas, el traductor ha de decidir quin tipus de traducció vol (o pot) fer. Si vol fer una traducció tècnicament correcta amb un vocabulari molt especialitzat, ha d'estar prou ben informat de les referències històriques i el seu llenguatge especial en cada de les dues llengües; si sap fer-ho, li sortirà una traducció històricament correcta, però aquesta podria ser massa especialitzada per a la majoria dels lectors de la traducció. Si el traductor vol fer una traducció més improvisada i intuïtiva, en el millor dels casos aquesta resultaria més comunicativa i més comprensible possible per a tothom, però per a un especialista podria resultar històricament incoherent. Com que jo no sóc ni germanista ni especialista en literatura medieval alemanya, la primera opció no era a l'abast de les meves habilitats; havia d'improvisar lèxicament sobre un terreny que no és el de la meua especialitzat. Com ja he fet en els altres apartats donaré alguns exemples per a il·lustrar la problemàtica.

El marc epistemològic de l'obra de Roís de Corella és l'humanisme prerrenaixentista. Com és sobradament conegut, els humanistes rellegeixen i reinterpreten els mites contats pels diferents grans autors antics des d'una perspectiva cristiana moralitzant i això ho fa també Roís de Corella amb el mite de Leànder i Hero. Per a poder entendre molts elements de la narració tal com la presenta el nostre autor valencià, s'han de conèixer els discursos filosòfics i literaris més importants que 'impregnen' la seva versió de "La istòria de Leànder i Hero". La moralització des d'una perspectiva clarament cristiana es manifesta no tan sols en les argumentacions del text, sinó també en algunes 'obsessions' lexicals de l'autor, com ara *onestitat/ onest, esforç/ esforçat* i *misèria/ miserable*. Altres, com *la discreció/ discret* o *la donzella* hi van lligades, però formen part d'un altre discurs encara més especialitzat que és el discurs cortesà literari, tant en la seva variant èpica com lírica.

Pel que fa a la traducció dels termes que formen part del discurs cristià els equivalents eren fàcils de trobar perquè corresponen al vocabulari alemany introduït per Martí Luter en la seva traducció vulgar de la Bíblia. No obstant, el problema d'aquest vocabulari bíblic consisteix en el fet que moltes d'aquestes paraules encara s'utilitzen en l'alemany modern, però amb un sentit diferent; en la majoria dels casos aquests lexemes han guanyat connotacions molt concretes que ja no es corresponen a les connotacions que tenien al renaixement. El millor exemple d'aquest problema és l'adjectiu *elend* ("miserable") i les seves substantivacions. En el sentit bíblic, *die Elenden* són els que pateixen i per això inspiren misericòrdia cristiana. Si mereixen el patiment o no, no ha d'interessar al cristià exemplar misericordiós; aquest ha d'ésser piadós amb els que pateixen (fins i tot també amb els que es troben "en los inferns" (l. 187) que senten "aquella pena inhefable que·ls miserables, desesperats eternament" (l. 188)). Aquest sentit encara es conserva en algunes expressions fetes de l'alemany modern, com ara *elend zu mute sein*, *elend aussehen* i *ein Häufchen Elend sein*.¹¹ Malgrat tot, com a adjectiu que caracteritza una persona, la connotació de *elend* o *elendig* avui dia és clarament molt negativa i implica un judici implacable, i es pot reforçar a través d'un insult en forma de substantiu, p. ex. en expressions com *elender Bastard*, *elender Hund*, *elender Schurke*, *elendes Biest* etc. En el text que havia de traduir, aquest sentit no és el sentit intencionat. Per tant, per a evitar malentesos per part del lector alemany

¹¹ També trobem algun exemple amb aquest sentit de 'estar malament físicament' al text corellà: "restaurar de la criada la miserable vida" (l. 176), "l'enamorat, miserable per amor de Hero, la vida perdia" (l. 340-1), "ab tristor que·l nostre cor miserable turmenta" (l. 391).

contemporani calia traduir fórmules com “lo miserable Leànder” (l. 308), “la miserable Hero” (l. 442), “la miserable donzella” (l. 464), “la miserable dida” (l. 488) o “O, sobre tots los vivents miserable!” (l. 505) amb un adjectiu que no sigui ambivalent. Per a transmetre la idea de la misericòrdia cristiana (parlant de “lo miserable Leànder” l’autor pretenia inspirar compassió en el lector), en alemany es podria utilitzar l’adjectiu *arm* (‘pobre’), és a dir, *der arme Leander, die arme Hero* etc. Però *el pobre* em sembla banalitzar el que expressa Corella en el seu text original. Una altra possibilitat seria l’adjectiu *bemitleidenswert* (‘digne de compassió’), però aquest també té una connotació negativa important. Per a no perdre la referència al pensament cristià, a la virtut cristiana de la *misericòrdia*, finalment, he optat per deixar l’adjectiu *elend*, però afegint-hi una nota a peu de pàgina que deixa clar com s’ha d’entendre aquesta paraula, que seria en el sentit bíblic.

L’altra gran tradició discursiva que hem de tenir en compte a l’hora de traduir “Leànder i Hero” és la de la literatura cortesana medieval. Com altres autors humanistes (p. ex. Petrarca a Itàlia, més endavant, Garcilaso de la Vega, Quevedo y Góngora als *Siglos de oro* castellans), Roís de Corella trasplanta el mite antic a un context cortesà medieval. Per això, el lèxic que utilitza Corella per a parlar-nos dels protagonistes és bastant idèntic al de les novel·les cavalleresques i a la poesia amorosa cortesana: Hero és una “donzella” “honestà” (l. 62). En el context cortesà, la paraula *donzella* es refereix a una noia jove i soltera noble, es refereix, doncs, al seu estatus social. Si existeix una paraula concreta alemanya que sigui l’equivalent exacte a *donzella*, no la conec i, per això, havia de trobar una perífrasi que expressi tot el que implica *donzella*, com ara *die junge Adlige, die junge unverheiratete Adlige* o –com apareix finalment a la meua traducció– “die junge adlige Dame” (aquesta traducció definitiva prescindeix de la informació que Hero encara no és casada, que no és necessària al principi del text, ja que aquesta es dona més endavant d’una manera inequívoca). Una altra paraula central del text que resulta impossible de traduir amb una paraula exacta en alemany era la *discreció* i el seu adjectiu corresponent, *discret*, perquè expressen tot un ideal del caràcter i del comportament del cortesà perfecte, del qual no se m’ha acudit cap equivalent alemany. Segons el context, l’he traduït com “höfische Diskretion” (‘reserva/prudència cortesana’ cf. l. 22) o com “Klugheit” (‘seny’ cf. p. ex. l. 43, 80, 380), però sempre sent molt conscient que s’estava perdent una part de la informació que comprèn el concepte cortesà de la *discreció*.

Altres conceptes centrals del text són l’*honestedat* (cf. l. 24, 31, 36 etc.) i el seu contrari, la *deshonestedat* (cf. l. 32, 55). Fan referència al sistema moral vigent a les corts cristianes medievals mediterrànies, que té com a rerefons els valors cristians. L’*honestedat* es refereix sobretot a la fama de la donzella i inclou la seva castedat (*Keuschheit* en alemany), sense ser idèntica a ella, ja que no importa tant si la castedat d’una persona és un fet, sinó que la seva reputació sigui impol·luta (vid. la caracterització d’Hero “que per tots aquells regnes, ab claredat de ínclita fama, relluhia” (l. 7-8)). D’una banda, l’*honestedat* es refereix, doncs, a l’honor impol·lut d’una persona. D’altra banda, però, en un altre paràgraf sembla interactuar amb el concepte de la discreció cortesana: quan Leànder intenta informar-se de la donzella que acaba de veure per a primera vegada ho fa “seguint aquella arreglada onestat que a la sua fama [és a dir, la d’Hero] gens no ofenia” (l. 24-5). El cortesà també ha de saber de quina manera s’han de tractar els temes delicats. Perquè Hero no perdi la seva reputació de donzella honesta, Leànder ha de complir amb unes normes, que són les normes de l’*honestedat*. També les ha de complir quan es dirigeix a la dida: li parla “ab gest vestit de temor honesta” (l. 29-30), és a dir amb una actitud estudiada, i les seves paraules mostren que també hi ha una certa retòrica de l’*honestedat* quan es tracta de comunicar-

se: “«La fama de la tua honestat, lo asosech e gravitat de la tua edat antiga bastarien los meus desigs ordenar, si a terme desonest se endreçassen. [...]»” (l. 31-33).

Segons el context hi ha diferents lexemes alemanys que es podrien utilitzar per a traduir *honestedat*. El terme bíblic equivalent a *honest* seria *züchtig*, el seu contrari, *unzüchtig*. Els substantius abstractes haurien de ser *Züchtigkeit* ('honestedat') i *Unzüchtigkeit* ('deshonestedat'), però en alemany modern sonen molt artificials, a diferència de *Zucht* i *Unzucht*, que sí que sonen més normals. Amb el temps *Zucht* només ha sobreviscut en la parella de substantius *Zucht und Ordnung*, que és una expressió amb una connotació militarista ('disciplina i ordre'). En canvi, *Unzucht* ha conservat el sentit religiós, però només s'utilitza en contextos cristians i fins i tot en un discurs cristià extremadament conservador. *Unzucht treiben* vol dir 'pecar fornicant', el seu contrari és *züchtig sein* o *ein züchtiges Leben führen*. Com que el text de Roís de Corella és un text moralitzant que recorre als valors cristians podria semblar que aquestes expressions alemanyes siguin perfectes per a traduir l'*honestedat* i la *deshonestedat*. El narrador de “Leànder i Hero” no deixa cap dubte sobre el caràcter eròtic de les trobades nocturnes dels dos joves, ja que comenta que Leànder va a veure a Hero “al temps que la escura nit als furtats plaers loch abandona” (l. 194-5). Però tenint en compte el que l'autor implícit del text realment aprova del comportament dels dos enamorats i el que en desaprova, hauríem de reconèixer que no són les relacions sexuals dels joves que es condemnen. A l'Edat mitjana el matrimoni es limitava a un contracte social entre els dos nuvis (per això, el text diu que van “contractar de matrimoni” (l. 185)). Com que Leànder i Hero van fer aquest contracte secretament, davant Déu podrien passar com un matrimoni legítim i per tant tindrien dret a ‚relacions matrimonials‘, és a dir, als ‚plaers‘ de la carn. El pecat pel qual acabaran a l'infern consisteix a no haver respectat la prohibició del matrimoni per part del pare d'Hero. Han fet un contracte matrimonial sense el permís del pare, i aquesta il·legitimitat del contracte matrimonial s'expressa a través del participi *furtat* ('robat') i l'adverbi *furtadament*, que apareix dues vegades al mateix paràgraf (“furtadament [van] contractar de matrimoni” (l. 185), “als furtats plaers loch abandona” (l. 195); vid. també la comparació amb “els lladres” (l. 47) que fa la dida en parlar la primera vegada amb en Leànder enamorat). Per tant, qualificar el seu comportament de *Unzucht*, seria un error de traducció, atès que el seu pecat no és de natura sexual, sinó social.

Apart de les paraules associades al concepte cristià de *züchtig sein*, hi ha altres paraules menys arcaiques i més neutres que podrien servir per a traduir *honestedat*: *Sittlichkeit*, amb l'adjectiu *sittlich* i *Sittsamkeit*, *sittsam*. Totes dues comprenen la paraula *Sitte(n)*, que són els ‘costums’, però inclou també les normes socials. *Eine sittsame Person* o *das sittliche Verhalten* d'aquesta persona vol dir que aquella correspon a les normes establertes; les antonímies *Unsittlichkeit* i *unsittlich* o –en el cas de *Sittsamkeit* la seva negació (*nicht sittsam sein*)– expressen que algú no les respecta. Aquests lexemes són més globals que *Zucht* o *Unzucht*; poden comprendre un aspecte del comportament sexual d'una persona, però no es limiten a aquest significat. La *Sittlichkeit* es refereix més a accions i comportaments, mentre que la *Sittsamkeit* s'associa més a persones i sobretot s'utilitza per a caracteritzar dones. En la meua traducció, he utilitzat l'un o l'altre segons el context.

Per a acabar aquest apartat em falta comentar una altra –des del punt de vista modern– de les rareses del text corellà que es pot explicar, d'una banda, per certes característiques de l'amor cortesà i, d'altra banda, per la retòrica amorosa que aquest concepte generava. Hi ha una corporalitat molt concreta que contrasta amb el discurs platònic igualment omnipresent a “Leànder i Hero”. Quan els dos joves es veuen per la primera vegada, l'enamorament és descrit clarament amb imatges platòniques:

l' enamorament passa pels ulls i les ànimes es comuniquen entre elles a través de les mirades recíproques: “Leànder [...] dreçà la vista [a Hero][...]. Ixqueren a l'encontre al mirar de Leànder los ulls de la graciosa donzella” (l. 14-7). Ja en aquest petit paràgraf es pot observar com l'autor combina tòpics de l'amor platònic amb elements físics que expressen la gran corporalitat dels efectes de l'enamorament. Com és sobradament conegut, l'ideal platònic consisteix a superar el desig corporal per arribar finalment a l'ideal de l'amor purament espiritual, pujant cap a dalt, cap a les pures idees, passant per les diferents fases de l'escala que hi condueix. En “Leànder i Hero” l'amor entra pels ulls dels dos joves, però aquest amor es tradueix directament en termes físics:

E a l'hu hi a l'altre fon semblant ab vires de enamorada erba tenien les entramenes travessades e que·ls ulls, dels retrets de la nafrada pensa, entre si portaven secretes embaixades. E fon tan gran lo mal de aquesta primera vista, que a l'hu y a l'altre constituí en pensament de sollicitut profunde. (l. 17-22)

En aquesta descripció de l'enamorament hi ha una part espiritual – la comunicació de les ànimes a través de les mirades (“ls ulls, dels retrets de la nafrada pensa, entre si portaven secretes embaixades”) –, però alhora una part molt corporal, atès que els enamorats senten efectes físics com ara una vulneració física que experimenten en les seves entranyes (“ab vires de enamorada erba tenien les entramenes travessades”).¹² L'efecte és un mal físic (un “gran mal”) i una “sollicitut profunde”, és a dir, una necessitat física, que correspon al desig sexual. Queda clar, doncs, que els dos enamorats es troben a l'escala més baixa de l'amor. Quan el seu amor és prohibit pel pare de la jove, aquest amor es converteix en la malaltia de l'amor acomplert, l'*amor hereós*. Per exemple, quan Hero ha d'explicar el seu malestar físic i la seva indisposició a casar-se, fingeix “indisposicions [...] de la sua delicada persona, callant la verdadera malaltia de l'amor de Leànder, sola per la qual la sua pensa, ensemps ab la persona, era malalta” (l. 93-6). Els efectes de l'*amor hereós* són tan forts que es manifesten exteriorment: “una entrestida continença la cobria. E la color de la sua cara e magrea de tota la sua persona, ab contínua tristícia sens manifesta causa, descobrien que algun pensament en los retrets de la sua pensa aflegint la turmentava” (l. 99-103).

En adonar-se d'aquest tema de l'amor acomplert com a malaltia física i psíquica, el lector, finalment, pot explicar-se algunes ‘rarses lèxiques’ del text, que, crec, en un primer moment, xoquen tant al lector contemporani català com a l'alemany. Com a traductora sempre havia de decidir si volia reproduir aquestes rarses del text original en la versió alemanya o si preferia produir una traducció plana i elegant que no faci ensopegar el lector. Seguint la meua estratègia de reduir les rarses almenys al principi del text per a habituar el lector progressivament a l'estil particular de Roís de Corella, en la meua traducció, no he introduït un equivalent exacte de la “sollicitut profunde” que senten els dos joves en el moment de l'enamorament, perquè sonaria massa corporal i per això massa salvatge en alemany. He traduït ‘enyorança’ (“*Sehnsucht*”), que pot referir-se tant a una cosa espiritual com corporal i que només té el desavantatge de ser un vocabulari molt romàntic en alemany (la *Sehnsucht* és característica del romanticisme alemany) i, per tant, una miqueta anacrònic (correspon efectivament a l'alemany de Goethe esmentat en el títol d'aquest article i no a l'alemany medieval o contemporani).

Igualment extravagants semblen altres elements descriptius del text: hi ha algunes descripcions que utilitzen un lexema que es refereix a alguna cosa molt concreta, encara

¹² És interessant que Corella recorri al tòpic clàssic de les fletxes d'Amor (“vires”) per a descriure l'enamorament, però el modifica combinant-lo amb una cosa tan corporal com ho són les vísceres (“les entramenes”).

que en el llenguatge modern (almenys en català i en alemany) seria normal expressar-ho amb un lexema amb un significat més abstracte o més general o amb una metonímia. Un bon exemple de la tendència de preferir allò concret a allò abstracte és el de *les entranyes* que ja he citat en el context de l'enamorament: els dos joves nobles noten l'enamorament a "les entranyes" (l. 18) i allà mateix senten també el foc de l'amor que l'altre ha encès al seu interior ("lo foch que de l'amor de Leànder les sues entranyes encenia" (l. 103-105)), fins que per fi "furtadament [van] contractar de matrimoni" (l. 185). Les "entranyes" haurien de traduir-se amb "Eingeweide", el qual en alemany és exageradament corporal i té una connotació violent; és quasi un vocabulari de pel·lícula de terror. Per això, havia traduït *in ihrem Inneren*, és a dir, *en el interior* (en lloc de "in seinen Eingeweiden"), almenys al principi del text, per les causes ja exposades en els apartats previs. Finalment, he canviat d'opinió per a conservar la isotopia del cos i per a no repetir *im Innern*, que havia d'utilitzar a la mateixa frase per a transmetre "[e]ls retrets de la nafrada penssa" (l. 19). D'aquesta manera, també es podia mantenir l'oposició semàntica entre cos i esperit ("entranyes"/"Eingeweide" vs. "penssa"/"Geist") tan important per a l'estructura semàntica del text.

La mateixa corporalitat de l'experiència amorosa també es manifesta en l'ús extravagant dels lexemes molt concrets *ulls* i *boca*, encara que (almenys avui) seria més normal d'utilitzar les seves metonímies *mirada* i *llavis*. El narrador diu, per exemple, que Leànder té "los ulls endreçats a la riba" (l. 68-9) en lloc de dir *la mirada/vista endreçada a la riba* (en alemany això correspondria a *auf das Ufer gerichteter Blick* en lloc de *gerichtete Augen*). També hi trobem el cas contrari, és a dir, que Roís de Corella posa *vista* on seria més normal dir *ulls*: "de la vista apartant les làgremes" (l. 468). O es parla sistemàticament de *la boca* quan seria més comú parlar dels *llavis*: "volia, encara vivint, la boca freda besar de Leànder" (l. 476), "besant la boca freda" (l. 481), "primer ab la boca hi après ab los ulls besant" (l. 485). Aquesta tendència que al lector modern li crida tant l'atenció era una pràctica poètica molt difosa entre els poetes valencians de l'època. Com que els exemples que trobem en el text corellà són tots lexemes que formen part de la isotopia del cos humà, és possible que aquesta extravagància tingui a veure amb la concepció de l'amor que comparteixen els grans autors clàssics valencians com ara March, Matorell i Corella. Els símptomes corporals de l'amor concebut com a malaltia semblen reflectir-se en aquesta tendència de preferir el lexema molt carnal "boca" (l. 283 etc.) en lloc del lexema més fi *llavis*, prioritzar els "ulls" (corporals) al seu equivalent funcional que és *la mirada* (o *la vista*, en el llenguatge de l'època). Com que en alemany una traducció literal em semblava que generava una dimensió massa corporal, quasi grotesca, he decidit substituir sistemàticament "la boca" pels *llavis* (en alemany "Lippen") i a vegades dir *la mirada* (en alemany "der Blick") en lloc dels "ulls" de l'original català.

5. La transmissió de les metàfores i d'altres figures retòriques

En el present apartat comentaré els problemes que han sorgit a l'hora de traduir les figures retòriques que abunden en el text corellà. En general, s'ha de tenir en compte que la tradició discursiva literària alemanya tendeix a una major sobrietat que les tradicions romàniques; per això, a vegades, en traduir del català, espanyol, etc. a l'alemany és aconsellable reduir una mica l'ornamentació retòrica original per adaptar-la al 'gust' del lector alemany. Com a traductora de "Leànder i Hero" he buscat un entremig, mantenint-me relativament fidel al text, però sense que la traducció quedi massa carregada de figures retòriques. En alguns casos he preferit suprimir alguna personificació, intercanviar el *verbum improprium* d'una metàfora pel *verbum proprium* intencionat, etc.; en altres casos he reduït l'*ornatus* no per raons estilístiques, sinó

simplement per a garantir una certa llegibilitat, ja que la sintaxi d'una traducció molt fidel resultava impossible. A continuació, analitzaré alguns casos especialment difícils de traduir i que també permeten tematitzar el problema d'equilibri estilístic condicionat per la llengua específica utilitzada i les seves tradicions discursives. Començaré amb les figures retòriques semàntiques per a passar després a les figures retòriques sintagmàtiques.¹³

Un leitmotiv metafòric-simbòlic molt important de “Leànder i Hero” de Roís de Corella és la imatge de l'*espai*. En el text original valencià el lexema *espai* s'utilitza com una mena de mesura, amb la qual el narrador mesura tant la distància local (p. ex. entre Cestos i Abidos hi ha un “espai de miga llegua” (l. 4-5), “Leànder nadant passàs aquell espai de mar que les dues ciutats separava” (l. 195-6) etc.) com distàncies temporals, és a dir, períodes de temps (p.ex. “Espai de un any passava” (l. 64); “Un poch espai [...] tardà Latíbula” (l. 153-4); “No passà espai de molts dies que” (l. 190) etc.). Des del principi de “Leànder i Hero” aquest sentit més aviat literal de la mesura local o temporal sembla que va acompanyada d'un segon sentit metafòric-simbòlic, que es refereix a l'obstacle que hi ha entre el desig dels amants i la realització del seu desig, el qual consisteix a estar junts; l'“espai” s'interposa i els impedeix d'estar junts. L'“espai” omnipresent en el text expressa, doncs, que es tracta d'un amor impossible, si més no un amor impossible al món terrenal, en vida. Aquest sentit figuratiu de l'“espai” ja s'insinua, al meu parer, des de la introducció del text, on Roís de Corella situa geogràficament l'acció de “La istòria de Leànder y Hero”: “Cesto hi Abidos, distants la una de l'altra espai de miga legua, lo qual espai la mar ocupant veda les dues ylles sien una” (l. 5). La importància d'aquest “espai” —el qual considero el quart protagonista del conte (després de Leànder, Hero i Latíbula)— està subratllada per la repetició del lexema “espai”, utilitzat aquí clarament amb significat local. Un possible segon sentit figuratiu s'indica a través de la personificació de l'*espai*: “[l']espai [ocupat per la mar] veda les dues ylles sien una” (l. 5). El lector que coneix el final del mite d'Hero i Leander ja pot reconèixer el paral·lelisme entre la descripció de l'estret de mar que divideix les dues ciutats i el mateix estret tempestuós que, més endavant, en la nit fatal de la tempesta, impedirà Leànder d'arribar a la dona estimada; “les dues ciutats separa[des]” per l'“espai de mar” (l. 196) prefiguren, doncs, els dos enamorats separats, separats geogràficament, per la decisió del pare de no concedir-li la mà d'Hero a Leànder i fins i tot separats per la norma social de l'honestat (comentada en l'apartat precedent). No serà fins a l'eternitat del més-enllà on les dimensions de l'espai i del temps queden anul·lades i on els amants s'uniran per fi. A nivell semàntic, també és interessant que Corella quasi sempre prefereix parlar de l'estret utilitzant perífrasis poètiques de tipus *espai de mar que separa*, *espai de mar que veda* etc. en lloc de referir-s'hi literalment. Tan sols dues vegades es parla literalment de l'estret dient-li “freu de mar”. Significativament, això passa per primer cop, quan el narrador informa al lector que el pla de creuar l'estret nedant és molt arriscat (“lo freu de la mar espantable” (l. 209)), i per segona vegada, quan Leànder ja s'ha ofegat a l'estret i quan Hero, que l'està esperant preocupada, expressa la seva por pel que fa a un possible naufragi del

¹³ Les figures que operen a nivell pragmàtic, com les nombroses exclamacions, no suposen cap problema a l'hora de traduir-les, ja que es transmeten traduint paraula per a paraula. Altres figures retòriques més complexes, figures retòriques que només es produeixen al llarg d'un sintagma, una oració o tot un fragment del text, com ara els paral·lelismes, resulten més difícils de traduir. Igualment fàcils de reproduir en alemany són els nombrosos epítets i *figuras etymologicas*. Exemples de la *figura etymologica* són “plànyer [un plant]” (l. 506, 508) que dona “eine Klage klagen”, “viuré [...] un poch espai vivint” (l. 508-9) que dona “lebendig weiterleben” i “la sua ànima en alegre cativeri cativa” (l. 201-2) que equivaldria a “seine Seele in freudiger Gefangenschaft gefangen gehalten”.

nedador (“l’aygua abundant lo nostre freu ocupa” (l. 374-5)). Amb la mort del primer dels dos enamorats, l’*espai que els veda d’unir-se* físicament desapareix; amb la mort de l’heroi masculí la perífrasis poètica és substituïda per la paraula exacta.

Com es podria traduir tot això a l’alemany? Comencem amb la revisió dels possibles equivalents lèxics del substantiu *espai* tal com és utilitzat per Roís de Corella. En alemany l’equivalent d’*espai* és *Raum* (l’equivalent de *lloc* seria *Ort* o, segons el context, *Platz*). El substantiu alemany *Raum* té només un significat, que és purament local, però existeix també un substantiu compost que és *Zeitraum* (*Zeit* significa ‘temps’, per tant, *Zeitraum* vol dir, literalment, ‘un espai de temps’, és a dir, ‘un període’), que serveix per a expressar un període mesurable. En termes de la retòrica es tracta d’una catacrexis, ja que un parlant nadiu ja no percep aquest mot com una metàfora quan utilitza aquest substantiu compost. Teòricament, el terme *espai* utilitzat de manera polisèmica dintre el text correlà, doncs, s’hagués pogut traduir literalment: cada vegada que “*espay*” apareix en el sentit local hauríem de posar-hi *Raum*, i cada vegada que hi surt en el sentit temporal hauríem de posar-hi el compost *Zeitraum*. Però, segons la meua intuïció com a germanoparlant nadiu, d’aquesta traducció literal en resultaria una ruptura estilística molt greu, ja que, sobretot, *Zeitraum* és un lexema molt tècnic que contrastaria amb la resta del text poètic. L’intent de conservar la imatge de l’*espai* en alemany per a mantenir-se fidel a l’estil retòric tindria, irònicament, doncs, un efecte contrari a l’intencionat: el text sonaria més estrany encara.

L’altra possibilitat de traducció que consistiria en traduir *Raum* sense més, quan el text valencià posa *espay*, imitant així l’original, s’ha de descartar perquè, quan Corella utilitza *espai* amb sentit temporal, *Raum* no funciona: no es pot dir *er entfernte sich ein bisschen Raum* o *einen kleinen Raum* perquè sona fals; i com ja he mencionat abans, *er entfernte sich einen kleinen Zeitraum* sona molt tècnic, i al mateix temps sembla ‘amputat’, ja que les indicacions de duració en alemany exigeixen la presència de l’adverbi *lang*. Això, donaria *er entfernte sich einen kleinen Zeitraum lang*, cosa que semblaria (un alemany) incorrecte, perquè es barregen dos registres diferents. Per tant, he decidit traduir totes les indicacions de duració sempre amb un equivalent idiomàtic, així prescindint de l’“*espay*”. Això dona: “*Er entfernte sich eine Zeitlang*”, “*einen ganzen Sommer lang*”, “*mehrere Tage lang*” etc.

Ens hauríem, doncs, de conformar a ‘salvar’ el leitmotiv de l’“*espay*” amb sentit local, la qual cosa no hauria de ser tan difícil, perquè apareix tantes vegades al text que s’hauria de reconèixer fàcilment com un motiu recurrent. Si traduïm la primera frase del text valencià conservant el leitmotiv de l’“*espay*” (en el sentit de *espai de mar*), ens sortiria la frase següent: *In unserem Mittelmeer, in der Provinz Griechenland, auf den Inseln, die im Volksmund das Archipel genannt werden, gibt es zwei Städte, Sestos und Abydos, die durch einen Raum von einer halben Meile voneinander getrennt sind, [segueix una aposició:] ein Raum, der, indem ihn das Meer besetzt [o: vom Meer besetzt], verbietet/verhindert, dass die zwei Inseln eine werden.* Com que aquesta frase queda molt pesada en alemany, és extremadament inadequada com a primera frase del text; el lector alemany que llegeix aquesta primera frase ja no vol continuar llegint. La sintaxi resulta massa artificial i complexa, i el lexema *Raum* xoca per semblar massa abstracte i tècnic en el context present. Per a aconseguir un començament més elegant m’he permès una traducció bastant lliure que ‘sacrifica’ completament el leitmotiv de l’*espai* i el substitueix pel lexema “*Entfernung*” (‘distància’): “*In unserem Mittelmeer, in der Provinz Griechenland, auf den Inseln, die im Volksmund das Archipel genannt werden, gibt es zwei Städte, Sestos und Abydos, zwischen denen eine Entfernung von nur einer halben Meile liegt, so dass eigentlich nur das Wasser des Meeres die beiden Städte davon abhält, zu einer zu werden.*” Com es pot observar, també he suprimit la

duplicació verbal “la mar occupant veda” (l. 5), ‘sacrificant’ el verb *ocupar*. A més, la personificació del mar em semblava massa retòrica en alemany, i el verb *vedar* massa fort, així que he substituït “la mar” per *l’aigua del mar* (finalment, es tracta d’una sinècdoc del mar) i he matisat el verb (he posat *impedir* en lloc de *vedar*). Tot plegat fa que es perdi el patetisme dramàtic tan característic dels textos profans de Roís de Corella (cf. Martos, 57), però crec que és millor eliminar-lo al principi per a no molestar el lector alemany i intentar mantenir-lo només en petites dosis al llarg del text sencer.

Quant a les metàfores s’ha de constatar que hi ha un gran nombre de metàfores entrelaçades, és a dir, al·legories en el sentit de la retòrica clàssica. L’al·legoria més important és la del foc passional que s’encén en els enamorats quan es veuen per primera vegada, que els consumeix quan no poden estar junts, que està ardent dins seu durant l’estiu quan s’estan veient d’amagat. En el text, aquesta metàfora del foc amorós està lligada al motiu del foc real, que Hero encén a dalt de la seva torre per a indicar el camí a Leànder quan creua l’estret nedant a fosques. En el text original es parla a vegades del “foc” (l. 103, 276, 327, 376), i altres de “la lum” (l. 249-50, 273, 302, 310, 343, 465). No sempre ho he traduït literalment; algunes vegades he decidit utilitzar “Feuer” (‘foc’) on Roís de Corella havia escrit “lum” (‘Licht’), o al revés per a reforçar la relació metafòrica-al·legòrica que connecta l’*amor* i la llum/el foc real en la traducció alemanya: Leànder és guiat pel seu amor (la flama interior), però a la nit necessita la llum real d’una flama per a trobar el camí, i quan la flama no es veu per la tempesta i quan Leànder ja ha mort, és una altra vegada la seva flama interior que el guia fins a la terra ferma, on la seva estimada l’està esperant en un estat d’extrema preocupació.

Continuem amb algunes especificitats retòriques que operen més a nivell sintagmàtic, com ara els paral·lelismes. En l’apartat precedent ja he comentat que, moltes vegades, són les regles i possibilitats específiques de la llengua (i sobretot de la sintaxi) alemanya que impedeixen una traducció fidel que sigui completa tan a nivell semàntic (connotacions incloses) com a nivell gramàtico-sintàctic. Al llarg del plant d’Hero abunda el paral·lelisme *per + mi/tu*, que no sempre es pot reproduir en alemany. En els casos on té un significat causal (en cast. *por*) –que són la majoria–, sempre es pot traduir de la mateixa manera i així mantenir la estructura repetitiva: *per mi* dóna *meinetwegen* o *um meinetwillen*, i *per tu*, *deinetwegen* o *um deinetwillen* [totes les cursives en les següents cites són meves]:

O, *per mi* sobre tots los vivens miserable Leànder! E *per mi* en les aygües mort, qui *per mi* sol en la terra vivies! Quin plant sobre l teu cos puch yo, encara viva, mirant a tu, mort *per mi*, dignament plànyer? (l. 505-8)

Oh, *meinetwegen*, Leander, du elendster aller Lebenden! *Meinetwegen* starbst du, der du auf Erden nur *für mich* lebstest, in den Wassern! Welche Klage kann ich, die ich noch lebendig bin, gebeugt über deinen Körper, der *meinetwegen* gestorben ist, noch würdevoll klagen?

Però quan el *per mi/tu* té un altre significat que no sigui el causal, el paral·lelisme es perd en la traducció alemanya, com és veu en l’exemple de “qui *per mi* sol [...] vivies” (l. 506) que dóna “nur *für mich* lebstest”. En la continuació del text es fan palesos altres significats de la preposició “per” polisèmica i polifuncional, que s’han de traduir de diferents maneres en alemany: “la tua mort, *per mi* causada” (l. 511) s’ha de traduir com “deinen Tod, *den ich* verursacht habe” i “*per tu* no seré plorada” (l. 512), com “nicht *von dir* beweint werden”. Malgrat les pèrdues quantitatives en la versió alemanya respecte a l’original, el paral·lelisme *per mi/per tu* s’ha ‘salvat’ en la repetició encara bastant freqüent de *meinetwegen* i *deinetwegen* (vid. “Und bald sterbe ich *deinetwegen* und werde aber nicht *von dir* beweint werden, obwohl ich doch *deinetwegen* sterben werde.”). De totes maneres, com ja he explicat al principi d’aquest apartat, la tradició

discursiva alemanya és més sòbria, i això significa que la reducció de l'*ornatus* en la versió alemanya que resulta dels problemes esmentats no s'ha de considerar com una cosa negativa; més aviat ens ajuda a equilibrar el text alemany i adaptar-lo als costums dels lectors germanoparlants.

6. Conclusió

Acabem d'estudiar alguns problemes que han sorgit al llarg de la meua traducció de "La istòria de Leànder i Hero" a l'alemany modern. Aquests problemes concernien tant les diferències sistèmiques entre una llengua romànica i una altra de germànica com qüestions interculturals. Hem analitzat la perspectiva específicament valenciana i discutit fins a quin grau l'original s'ha d'aculturar perquè la traducció sigui acceptada i acollida amb interès a la cultura d'acollida, en aquest cas la cultura alemanya/germanoparlant. Ja en el mateix títol d'aquest article he utilitzat un dels estratagemes que els mediadors interculturals solen aprofitar per a despertar l'interès del receptor potencial: l'ús del clixé, la recurrència a un saber previ que té aquest receptor sobre la cultura aliena – en el cas del meu article el saber del lector catalanoparlant sobre la cultura germanoparlant. Històricament hauria estat molt més correcte de dir "La traducció d'un clàssic valencià a la llengua de Martí Luter", perquè Luter era més o menys coetani de Corella i a més, amb la seva traducció de la Bíblia, va establir la primera norma lingüística de l'alemany escrit. Però aquesta referència em semblava massa especialitzada i també massa germanocèntrica. A més Luter tampoc no hauria estat la millor opció, ja que la meua traducció és a l'alemany actual i no a l'alemany de l'edat moderna. Com que Goethe és considerat el poeta nacional alemany, i com a tal és conegut a tot arreu, l'he escollit com a part del títol del meu article en la perífrasi "la llengua de Goethe".

Obres citades

- Badia, L. *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella. Estudis sobre la cultura literària de la tardor medieval catalana*. Barcelona: Quaderns Crema, 1988.
- Carbonell, J. “Estudi preliminar.” En Josep Palàcios, *Joan Roís de Corella: Obra completa*. València: Albatros, 1973. 7-38. Vol. I.
- Cortijo Ocaña, A. “Foreword.” En A. Cortijo Ocaña & V. Martines eds. *Multilingual Joan Roís de Corella. The Relevance of a Fifteenth-Century Classic of the Crown of Aragon/Joan Roís de Corella Multilingüe. La importància d'un clàssic de la Corona d'Aragó del segle XV*. Santa Bàrbara: Publications of eHumanista, 2013. 7-9.
- Espagne, M. “Sur les limites du comparatisme en histoire culturelle.” *Genèses* 17 (1994): 112-121.
- Espagne, M. & M. Werner. “Deutsch-französischer Kulturtransfer im 18. und 19. Jahrhundert. Zu einem neuen interdisziplinären Forschungsprogramm des C.N.R.S.” *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte* 13 (1985/86): 502-510.
- . “La construction d'une référence allemande en France.” *Annales. Histoire, sciences sociales* 42, 4 (1987): 969-992.
- . “Présentation.” En M. Espagne & M. Werner eds. *Transferts. Les relations interculturelles dans l'espace franco-allemand (XVIIIe et XIXe siècle)*. Paris: editorial, 1988. 5-8.
- . “Deutsch-französischer Kulturtransfer als Forschungsgegenstand. Eine Problemskizze.” En M. Espagne & M. Werner eds. *Transferts. Les relations interculturelles dans l'espace franco-allemand (XVIIIe et XIXe siècle)*. Paris: Éditions Recherche sur les Civilisations, 1988. 11-34.
- Fuster, J. “Lectura de Roís de Corella.” En J. Fuster, *Obres completes*. Barcelona: Ed. 62, 1968. 285-313. Vol. 1.
- Hurtado Albir, A. *La Notion de fidélité en traduction*. Paris: Didier Érudition, 1990.
- Martines, Vicent *et al.* “Traducció de clàssics valencians a llengües europees. Estudis Literaris, Lingüístics i Traductològics Comparats.” Extret del web de l'ISIC-IVITRA: <<http://www.ivitra.ua.es>>.
- Martos, Josep Lluís ed. *Les proses mitològiques de Joan Roís de Corella. Edició crítica*. València/Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.
- Menéndez Pelayo, M.. *Orígenes de la novel·la*. Santander, 1943. Vol. 2.
- Nadal, J. M. & M. Prat. “La prosa literària.” En J. M. Nadal & M. Prat, *Història de la llengua catalana*. Barcelona: editorial, 1996. 472-537. Vol. 2.
- Rico, F. “Pròleg.” En Marina Gustà ed. *Joan Roís de Corella, Tragèdia de Caldesa i altres proses*. Barcelona: Ed. 62, 1980. 11-19.
- Roís de Corella, Joan. *Les proses mitològiques de Joan Roís de Corella. Edició crítica*. En Josep Lluís Martos ed. València/Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.
- Riquer, M. de. *Història de literatura catalana*. Barcelona: Ariel, 1964. Vol. 3.
- Wittlin, C. *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1991.
- . “Els grups de sinònims dels traductors medievals: una font important per a la lexicografia catalana”. En K. Kobbervig, A. Pacheco & J. Massot i Muntaner eds. *Actes del Sisè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica. Vancouver. 1990*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992. 89-99.